

AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏT TARİXİ

ABBASQULU NƏCƏFZADƏ

MUSİQİ

Azərbaycan milli
kitabxanası

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

MİR MÖHSÜN NƏVVAB (1833–1918)

Orta əsrlərdən bu günümüə qədər Şərq musiqi elminin inkişafında böyük rolu və xidməti olmuş alimlərimizdən biri də görkəmli musiqişünas, şair, rəssam, astronom, xəttat, nəqqəş, kimyagər, riyaziyyatçı Mir Möhsün Nəvvabdır. Böyük musiqişünasın tam adı Mir Möhsün Hacı Səid Əhməd oğlu Ağamirzadə Nəvvab Qarabağidir.

Mir Möhsün Nəvvab 1833-cü ildə Şuşanın Mamay məhəlləsində yaşayan, Qarabağın tanınmış və hörmətli şəxslərindən biri olan Hacı Seyid Əhmədin ailəsində dünyaya göz açmışdır. O, ilk təhsilini mədrəsədə almış, ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl mənimsəmişdir. Sonra isə Abbas Sarıcalı mədrəsəsində təhsilini davam etdirmiş, burada astronomiya, kimya, riyaziyyat və elmin digər sahələrini də dərinlən mənimsəmişdir.

M.M.Nəvvab öz evində 1872-ci ildə “Məclisi-fəramuşan” (Yaddan çıxmışların məclisi) adlı ədəbi-musiqili məclis açmaqla Qarabağ bölgəsində maarifləndirmə işi ilə məşğul olmuşdur. Çox zaman xalq arasında, sadəcə, “Nəvvabın məclisi” kimi tanınan “Məclisi-fəramuşan” 1910-cu ilədək, yəni 30 ilə yaxın bir müddətdə fəaliyyət göstərmişdir. Burada görkəmli alimin bir sıra sənətkarların püxtələşməsində və tanınmasında böyük rolu olmuşdur. Məşhur xanəndələr – Hacı Hüsü (1839–1898), Məşədi Cəmil Əmirov (1875–1928), Əməkdar artist İslam Abdullayev (1876–1964), Seyid Şuşinski (1889–1965) və başqaları muğam sənətinin sirlərini məhz Mir Möhsün Nəvvabdan öyrənmişlər.

M.M.Nəvvab Şuşada mətbəə də açmışdır. O, müxtəlif elmi sahələrdən bəhs edən 20-dən artıq əsərin müəllifidir. Musiqi elmindən bəhs edən bu əsərlərdən biri də “Dər elmi musiqi vüzuhül-ərqam” (“Musiqi elmində rəqəmlərin aydınlaşdırılması”) adlanır. Bu əsər daha çox “Vüzuhül-ərqam” (“Rəqəmlərin izahı”) adı ilə yayılmışdır. 1913-cü ildə Bakıda ilk dəfə nəşr olunan əsər muğamşünaslıq və musiqi alətləşünaslığı baxımından dəyərli mənbələrdən biri sayılır. Onun “Kəşfül-həqiqəti-məsnəvi” adlı musiqişünaslıq mövzusunda yazdığı başqa bir risaləsi də olmuşdur.

O, əsərlərində ayrı-ayrı muğamların, dəstgahların mənşəyi və etimologiyası haqqında bilgilər vermiş, onların şəfəverici xüsusiyyətlərini şərh etmişdir. “Vüzuhül-ərqam”da özündə 12 məqamı, 24 şöbəni, 48 guşəni, 15 avazı əks etdirən cədvəllər verilmişdir. Əsərdə orqanologiya elmi baxımından da zəngin faktlar yer almış, Avropa, rus və Azərbaycan çalğı alətlərindən söz açılmışdır. M.M.Nəvvab həmçinin xanəndəlik sənətində muğamların poetik mətnlərinin təsirindən, ifaçı ilə dinləyicinin qarşılıqlı münasibətlərindən, musiqi akustikasından və s. məsələlərdən söz açmış və Qarabağda geniş yayılmış 6 dəstgah – “Rast”, “Mahur”, “Şahnaz”, “Rəhavi” (“Rəhab”), “Çahargah” və “Nəva” haqqında bilgi vermişdir. O, “Azərbaycan”, “Nişapur”, “Zabuli”, “Bağdadi”,

"Şirvani", "Qacarı", "Şah Xətai" və başqa muğamların adının yaranmasının ərazi və tarixi şəxslərin adı ilə bağlı ortaya çıxdığını vurğulamışdır. M.M.Nəvvab "Rast"-ın adı ilə bağlı səslərin əksəriyyətinin əsas pərdədə rastlaşdığı üçün bu muğama "Rast" deyildiyini yazmış, "Şüştər"-in isə "şəşdə", yəni 6 qapı və ya VI qapı (muğam) mənasını ifadə etdiyini bildirmişdir.

M.M.Nəvvab muğamların dinləyicidə yaratdığı ovqat və hisslərdən də bəhs etmişdir. Məsələn, "Rast" muğamını bahar mehinin əsməsinə, "Rəhavi"-ni yağışın damcılarına, "Çahargah"-ı ildırımın çaxmasına, "Düğah"-ı fontan vuran bulaqların səsinə, "Hümayun"-u quşların uçuşuna, "Nəva"-nı bədbəxt sevgililərin ah-naləsinə, "Mahur"-u suların şırıltısına, "Şahnaz"-ı bülbüllərin cəh-cəhinə, "Üşşaq"-ı quşların havada süzməsinə, "Üzzal"-ı meteoritlərin hərəkətinə bəzətmişdir.

Muğamların emosional təsiri gücündən söz açıqda M.M.Nəvvab yazır ki, "Üşşaq", "Busəlik" və "Nəva" muğamları dinləyicini şücaətli və hünərli olmağa sövq edir. "Büzürg", "Rəhavi", "Zəngülə", "Zirəfkəndi", "Hüseyni" isə dinləyicidə kədərli ovqat yaradır.

Görkəmli musiqişünas Qarabağda ifa olunan dəstgahların tərkibinin Abşeron və Şirvan məclislərində səsləndirilən dəstgahlardan fərqləndiyini qeyd edir. Məsələn, "Şahnaz" dəstgahını belə tərkibdə təqdim edir: "Dəramədi-Şahnaz", "Üşşaqi-Dəşti", "Səlmək", "Muyə", "Leyli-Məcnun", "Əbül-cəp", "Şah Xətai", "Azərbaycan", "Əraq", "Hicaz".

Göründüyü kimi, 10 şöbə və guşədən ibarət olan "Şahnaz" muğamı tərkibinə görə müasir eyniadlı dəstgahdan kəskin fərqlənir. M.M.Nəvvab bildirir ki, dəstgahların tərkibi bəzi hallarda ifaçının səs diapazonuna, ifaçılıq qabiliyyətinə görə dəyişikliyə məruz qalır, belə olduqda bir sıra zil şöbə və guşələr ixtisara düşürdü.

Risalələrində M.M.Nəvvab muzterapiyadan, yəni musiqinin müalicəvi təsirindən və əhəmiyyətindən də bəhs edir.

M.M.Nəvvab "Vüzuhül-ərqam" risaləsini bu sözlərlə tamamlayır: "Qərəz, bu risalənin vəzindən məhz millətin qüvvəyi-elmiyyəsinin izdiyadıdır. Və illa-qeyri bir mənzurimiz yoxdur"¹. Deməli, "Vüzuhül-ərqam" risaləsi müəllifin bildirdiyi kimi, öz xalqının maarifləndirilməsi və onun elminin qüdrətini artırmaq məqsədilə yazılmışdır. Bütün ömrü boyu doğma şəhərindən başqa yerdə yaşamayan Mir Möhsün Nəvvab 1918-ci ildə doğma Şuşa şəhərində dünyasını dəyişmişdir.

¹ Nəvvab M.M. Vüzuhül-ərqam. Risaləni çapa hazırlayan, ön söz, lüğət, şərhlərin müəllifi: Z.Y.Səfərova. B.: "Elm", 1989, 43 s.